

Eräs uusmaalainen sandhi-ilmio

Pekka Lehtimäki

Murteen kirjaajan hankalimpia tehtäviä on erilaisten sandhitapausten talteen saaminen. Tekstijulkaisuissa, murremonografioissa ja aineskokoelmissa onkin sananrajaisia äänneseikkoja kirjattaessa yleensä tyydytty karkeistukseen, jonka periaatteista on usein erikseen tehty selkoa. Merkinnän summittaisuuteen, epätäsmällisyyteen, jopa virheellisyyteen voivat toisaalta helposti johtaa myös merkinä- ja kuulotottumukset. Siksi ei sandhi-ilmioita selvitellessä ole kriittikittävästi luottaminen siihen aineistoon, joka tutkimuksista ja kokoelmista on saatavissa. On pakko paneutua murteenkuunteluun, teroittaa korvaansa ja tarkata sananrajoja moneen kertaan, mikä nauhurien myötä on käynyt mahdolliseksi.

Vielä vähemmän kuin kantasuomen sananloppuisten äänteiden + seuraavan sanan alkuäänteen muodostaman sekvenssin edustukseen on tutkimuksissa kiinnitetty huomiota sellaisiin sekundaareihin sandhi-ilmioihin, jotka useimmiten ovat syntyneet kantasuomen jälkeisessä loppuheitossa sananrajalle joutuneiden äänteiden tai äänneyhtymien liittyessä seuraavaan sanaan. Yksi tällainen ilmiö on sananloppuisen *st*:n käyttäytyminen eri äänneympäristöissä. Tämä konsonanttiyhtymä ei nimittäin aina ole sellaisenaan säilynyt koko sillä loppuheittoalueella, jossa sen esiintyminen sanan lopussa ylipäätään on mahdollista. Lounaismurteiden liepeiltä kauas Uudellemaalle ulottuvalla alueella tavataan sen yksinkertaistumista: sanan tai yhdyssanan yhdysosan loppuun joutunut konsonanttiyhtymä *st* menettää useimmiten *t*:nsä, jos sitä seuraavan sanan, yhdyssanan yhdysosan tai liitepartikkelin alkukonsonanttina on *k*, *t*, *p* tai *s*.¹ Kyseeseen tulevat loppuheitotapaukset ovat seuraavat: 1) ela-

¹ Ilmiöstä ei ole kielitieteellisessä kirjallisuudessa muuta mainintaa kuin Eeva Lindénin lyhyt esitys Kaakkoi-Hämeen murteiden äännehistoriassa (I s. 55—56). Vaikka tekijä antaa *t*:n katoa sananloppuisessa *st*-yhtymässä säädelleistä chdoista vain summittaisen kuvan, niin se kuitenkin osoittaa murteen tarkkavainuista huomiointia. Kysyä sopiikin, miksi *-st* > *-s* -kehitys muuten näyttää pysyneen tuntemattomana aina viime vuosiin asti. Ensiksi on tietysti viitattava siihen, että Länsi- ja Keski-Uudenmaan murteita, jotka ovat ilmiön ydinaluetta, on tunnettu huonosti (näiden murteiden keruu ja tutkimus pääsivät vauhtiin oikeastaan vasta 1960-luvun alussa). Toiseksi on otettava lukuun, että kyseinen ilmiö luonteensa, lähinnä sananrajaisen asemansa vuoksi jää hyvin herkästi kokonaan vaille murteenmerkitsijän huomiota. Näin on usein käynyt itsellenikin päätellen niistä lukuisista *k*:n, *t*:n, *p*:n ja *s*:n etisistä *st*-illisistä

tiivit, 2) *kirkas, hevonen, viljelys, emännys* -tyyppisten nominien yks. partitiivit, 3) *st*-loppuiset adverbit ja 4) eräät yksityiset tapaukset etupäässä levikkialueen länsiosassa. Seuraavassa esimerkkejä tapausryhmittäin lounaismurteiden laidoilta kaakkoishämäläisiin murteisiin (murrealueittaisessa kappalejaossa erotettavissa lounaismurteet, Turun ylämaan murteet, Someron—Somerniemen ryhmä, Länsi-Uudenmaan murteet, Nurmijärven—Tuusulan ryhmä ja kaakkoishämäläiset murteet).

1. *E l a t i i v e j a* : Kisko *mis kaut tet tuli; sit kahres saràs tul kakstoist hehto, rukkei; kül nīs* [pellavista] *sit tulē hüvät ja, ja vahvat* [kangasta];

Maaria *kül mar nīs* [lehmistä] *sit tulē kans vähä muk kül nīs töitā o; nīs* [kanoista] *sai hiukka sit, munī, munis sai hiukka rahā* | Tarvasjoki *se* [mies] *oli samàs külāst vām melkē nāpurim poika*;

Somero *susi tuli ja, katteli akkunas sisäl* (Annikka Saalan litteroinneista);

Lohja [huiskut tehtiin] *kuivis күsenoksist; [meni] toises paikas toissē; ei sitā* [lasta] *tommottes* [asiasta] *sā hakkā mā sanosi* | Nummi *se* [sahti] *löi* [pullon] *pohjas kappalam pois; em mā oikēl lintuin nimis tiärä; mut kül isäntä lakai sip puhūmas paskā; sairalas se* [mies] *pois tuatī* | Pusula [mies oli] *nummelt [= Nummelta], siält hürslās [= Hyrsylästä] kotois; ne* [rakennushirret] *oli hirmuis puista otettu; kuivist hirsis sit tehtin* [seinät]; *ja üks oli, likois sit mennü, särhkin erel* | Ul. Pyhäjärvi *seinär ravos kalvetin sammalei pippü; otti se* [lääkäri] *vertakin tos käsvarrest ührem putkellisen; ja kaikki oli nahka pois tās pitki, pitkin käsvarres sit* | Vihti *kuka nīs tiätā vaik valhettelisvatternēki*; [lypsettäessä niin paljon karpäsiä] *et joku lapsis täüsi olla oikē lehtisutin kans sutamas pois ni; halaisi sen tuahev vähä toises pāstä; kül varmāj joku kütelijis sanois*;

Nurmijärvi *nīs kerimpuista se juaksē sinner loimpuihi; otetti tommosis piänist_ojist* (molemmat esimerkit Terho Itkosen muistiinpanoista) | Tuusula *ku miähet tuli müllüs kotjan ni; maltais tehti hüvā olta*;

Pornainen *siält tuli, lämmin höürü siält sonnas sitte* | Porvoo *leivottiha me ostojauhoiski jo sentā* [pullaa]; *ühres pūsta se* [kuurna] *oli tehtü semmonen nī* | Pukkila *nois күsen_oksist* (Lindén, mts. 56); *isommis sai ottā* (ibid.).

2. *P a r t i t i i v e j a* : Paimio *ja se* [rokko] *o sit vārallis ko; ja sitä rokotus sanotti sit maksineramiseksi* | Kisko [ei] *tommonem* [pelto] *mittä ruvis kasv ku; mut_em mā tois sutt_ol nähniis sentā* | Suomusjärvi *se* [kaskenpoltto] *oli aika lämmüs tiätā külläkki; tommonen neltoisüältänēnēki milu* | Kiikala *äijä löivā hevōs selkā*;

Aura *ei mittän erikōis tullu; vīstois talō* (molemmat esimerkit Terho Itkosen litteroinneista) | Tl. Koski [oli] *tommos tuhkarokkō; se* [aita] *oli simmos sanottin kolmeriukuseks ku*;

Somero *pappavainā rupes simmos sip puhumān* (Annikka Saalan litteroinneista);

merkinnoistä, joita löysin, kun tarkastelin 1960-luvun alkupuolen, Länsi-Uudenmaan murteiden keruuni alkuvaiheen muistiinpanoja. Vasta myöhempien litterointien avulla olen lopullisesti päässyt perille siitä, että sananrajaisen *st*-yhtymän *t* todella katoaa tiivistä asemista.

Karjalohja *pikkasen on semmos kallist*; se [pellavan puhdistus] *oli põllüs tiitä jū*; neljä *issō semmost, isomais torppā*; et *lämmiūs se* [koivu] *vāñ kaipas*; [en saa] *rasvais süäräkkä* | Sammatti [lepakko lentää] *valō ja valkuis kohti*; *vīstois sültā kumpakir reis* [nuotassa] | Lohja *oli sualais kaffēt*; *sōi valkuis pūrō*; se [iso puu] *oli pualtois päivā kestāniūs se* [miehen] *hakkā poikki*; *kun_ei se altakan enā ollu hiki se vilja ni, se oli sit nīn_et, se oli sit valmist, puitavaks* | Nummi *samālais* [tautia] *tuli näist marjoist*; *vīreistois päivā* [tulee kansaneläke]; ja *sin_oli kārväis sit se* [lapsen] *piän sū nīn tāinā* | Ul. Pyhäjärvi *emāntā sit sanoikin ettei tommos kalā ilke, ilkes süäräkkän*; [on pidettävä vara] *ettei enāl lapsūttas* [’lapsellisuuttaan’], *lapsūttas semmos tē*; se *kāveleminen oli semmos pōkötiist*; ja *kolmes semmos sūrta pesällis sip poltettin nī halkoi*; et *se* [made] *on kaikki ühtā, ühtā pehmuis süärā*; [emäntä] *veti simmos sūrta sijañkulkē tom mittaisen kākälēm* [’kappaleen’] *mun kailōsain* [’kainalooni’] | Vihti *kül se* [sammakko] *vähā pitā semmos kurinā, jurrā simmotiis*; ja *se* [nykyajan kalja] *om pikais tekōkin sitte*; *kun_oli semmos porttis paikkakuntā*; *kolmātois päivā vastā* [yöllä]; [sairaalassa tuli] *kolme valkumekkois sit oves sisäl*;

Nurmijärvi *kūstois kakarā*; *pualtois tūmal lan̄kust*; se *on nī köökās se* — — *entis-ajan kiāli* (Nurmijärven esimerkit Terho Itkosen muistiinpanoista) | Tuusula [se oli] *kevāppualis talvē*; [poika] *veti lautas perästās*; *jū semmos se oli enne mailmas ni, semmost ükstokkost elāmā*;

Pornainen *sil taval nē, riheñkuivatus tekiūt*; *kahreñkertais se on* (Lindén, mts. 56) | Porvoo *ollā, nūt ostettu paljas prässihivā* | Askola *tuli sīm parikūmmēnt, kuarmā sellais piāntā kuarmā* [heiniä]; *että sellais se oli sitte ja*.

3. A d v e r b e j a : Paimio *mā* [en] *tiār mittā eritiūses sanōk ko* | Suomensjärvi *kül ne* [kiinalaiset] *otti sammakom miālīs ku vīsas*; *eipā jusulis koira sānukka selvā* [jäljistä]; *et vapās sit* [tullista] *ai sit sai mennā*;

Maaria ja *tiättiūs se heit harmittiki*;

Karjalohja *makjā oli nīm pīrūs se koivummahla*; *tiättiūs siäl ūs* [nahka] *alla kasvas o* [käärmeellä] | Sammatti *helpos simmonēñ kirkkoreki kātus* | Lohja *et sin_oli varōvas kuljettava* [pässin lähellä]; *saivarei näviū vähā kauhjās pāsā* | Pusula *mut sarokkās* [’nopeasti, joutuin’] *se kulkē kārme*; *mei näin ühtälāises sem* [näyn] *molemmat* | Ul. Pyhäjärvi *karvasteli nīn tavattomas tā käsvars*; *kū paisti sik kirkkās sihem mäjer reunā*; [rapu tulee keitetessä punaiseksi] *vaikka se semmonen tumma on, mällois sit noin elävänä olle*; *orava nūt* [käpyjä] *nakertā kovas süärā* | Vihti *oikēñ tuli nī hihnakkās* [’nopeasti, joutuin’] *sitā tikkū* [’pärettä’] *mistā nēt teki nūt kessui-kin* [’korejakin’]; *seuloivat erestakasīn nēñ kovas sūr parvikivi välist nūt salakkoi*;

Tuusula *eihā mei nūt koskā sātuk kül leipō mūlois pait silloj jouluks sāti*;

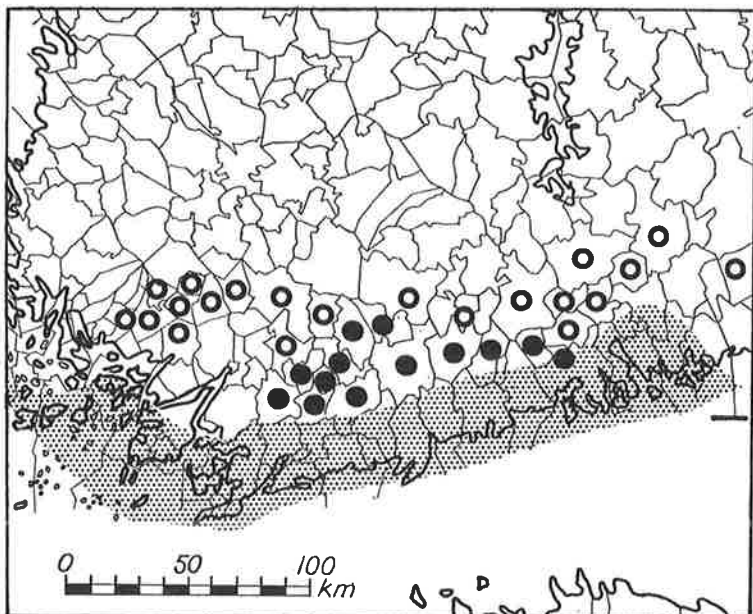
Orimattila *ku vīmet talvenmakī nīn_onnetomas kāvi että* (Terho Itkosen litteroinneista).

4. Y k s i t y i s i ä t a p a u k s i a : Kisko *pīs tasku vā* [’pistä taskuun vaan’]; *pīs sin vā* [’pistä sinne vaan’]; *mut_ei sē* [matka] *nū kes kun sē aik ku*;

Karinainen *sit vas ko mā oli isōm̄pi jo*;

Karjalohja *ne* [muurahaiset] *rupès seŋ* [pesän] *kattõn as tekemä* | Vihti *jos se oli sitä vas sit kuhila* | Ul. Pyhäjärvi *riskaljo* [pn.].

Esimerkistö osoittaa, että ilmiö tavataan ainakin Turun ylämaan eteläosassa, Someron—Somerniemen ryhmässä ja Länsi-Uudellamaalla sekä näihin liittyvissä itäisten lounaismurteiden laitamurteissa (esim. Kiskossa, Suomusjärvellä, Kiikalassa ja Paimiossa), lisäksi Nurmijärven—Tuusulan alueella ja kaakkoishämäläisten murteidenkin puolella ainakin Porvoon ryhmässä, Lindénin mukaan (mts. 55—56) tapauksittain jopa Iitin puolella asti (ks. karttaa).² Tuntuu kuitenkin siltä, että Lindénin mainitsemat esimerkit Iitistä

Sananloppuisen *st*:n muutosten summittainen levikkialue: umpiympyrät ilmiön ydinaluetta, ympyrän avonaisuus merkinä joko tietojen vähydestä (varsinkin länsilaidalla) tai mahdollisesta satunnaisuudesta (varsinkin itälaidalla). Varjostus ruotsalaismurteiden aluetta.

(*keväs süksü ast*), Artjärveltä (*tehtih lanŋois sülän*) ja Sippolasta (*koivus sai ottä*) ovat satunnaisuuksia, joiden varaan ei paljon voi rakentaa. Itse kuuntelin kokeeksi tunnin nauhoitteen Artjärven murretta (SKNA 2397: 2): kaikissa sananrajaisissa *st*-yhtymissä *t* oli säilyneenä. Esiintymisalueen itäraja ei voitaneakaan vetää edemmäksi kuin sinne, minne monet muutkin lounaisuudet ulottuvat, suunnilleen Pornaisten, Askolan ja Porvoon tienoille (vrt. Terho

² Alueen olen saanut rajatuksi lähinnä niiden tietojen perusteella, joita olen saanut joko nauhoitteita kuuntelemalla tai yksityisten tutkijain ja murteentuntijain (mm. Terho Itkonen, Mauno Koski, Heikki Leskinen, Juhani Paronen, Matti Punttila, Jorma Rekunen ja Annikka Saala) ystävällisellä avulla.

Itkonen, Vir. 1969 s. 128—129). Varsinaiset lounaismurteet ynnä niiden pohjoispuoliset siirtymämurteet (mm. Sananjalassa v. 1963—71 julkaistujen tekstien mukaan) näyttävät jäävän alueen ulkopuolelle.³ Samoin on laita kaakkosmurteiden.

Sananrajaisen *st*-yhtymän *t* katoaa siis *k:n*, *t:n*, *p:n* ja *s:n* edestä mutta on säilyneenä, jos sitä seuraa jokin muu konsonantti tai vokaali tai jos se on abso-luuttisessa lopussa. Odotuksenmukaisia *-st:n* säilymätapauksia ovat esim. seuraavat: Vihti [pahnakuormia] *viärest rähai mennäs sinne; miälis jokaiset nuaret menivätten* [luhtiin maata]; *salakkoi ja semmosi piäni siäl välil uiskenteli kauhjust ja pitiväk keräjä* | Ul. Pyhäjärvi *ei valkuist hevost ollukka; [venepuiksi katsottiin] hüvä silvakast mäntü; [kylvettäessä] kahreist noi heitetä; et se [mies] orj kovast, kovast lihonnu* | Pusula *se väti ollas simmost, omä kokemust ja, innostust nihin kukka nist hampais tiätä; mäkiw väpeli hevost hoisin* | Nummi *et siäl kiahui simmost lihä; se [veli] om minüst vähä nuarempa; nüt om monta tommost umpinaist valkuist autö* | Lohja *et jouru säümän ai samäst lautasest; ja hevone söi kovim miälis müttöks [silp-pua]* | Sammatti *mä nukkusi hüvi huanost menne üän; [Lönnrot oli sanonut] ettei häskamisest ol mitä hüütü* | Karjalohja *se [humala] oli kellast färistä; lepät ovä välis [humalia] nin täüs.*

Koska kyseessä on muutos, joka on toteutunut vain osassa konsonantineti-siä asemia, on luonnollista, että horjuvuutta edustustapojen välillä esiintyy: sananloppuun joutunut *st* saattaa säilyä myös *k:n*, *t:n*, *p:n* ja *s:n* edessä, toisalta sen *t* voi kadota muidenkin kuin näiden tavallisesti katoon johtaneiden konsonanttien seuratussa. Joitakin esimerkkejä: 1. *st*-yhtymän *t* säilynyt poikkeuksellisesti: Paimio *mä [en] muista olis se penni [kupparin] sarvest ku ol palkka* | Kisko *et se [väkevä kalja] oikem eist ku sitä joi* | Karinainen *ei se [työnteko], viikuttamisest paräntunu* | Lohja *mun hellei sarvet tost seljäst ja; mä olej jo kaks tuahist süänü [mämmiä]; se [tynnyrin suu] taikinoittin oikäv vahvast kine ja* | Pusula *jos se [käärme] vän ihmistkim puri ni [lääkäriin oli päästävä]* | Ul. Pyhäjärvi *söp parkist sen küle huamai [hyvän pärepuun]* | Vihti *eihän noist osannu mitär rahoist puhü* || 2. *st*-yhtymän *t* kadonnut poikkeuksellisesti: Paimio *ei jür simmos lasta ollu olleñka* [jossa ei olisi rokkoa ollut] | Karinainen *kül nes [kirput] söi nin tavattomas, üäkauret* | Karjalohja *nis [keskimmäisistä rohtimista] laitetti sit ja lakani; kül haltjaim puales rauhas sai olla* | Lohja *en tiärä mitä tarkoitus vasten ne osti sitä [niinpuuta]; kolme tai neljä pikkuis rapärperivartta; kolmettois hehtäri; se*

³ Joskus harvoin *-st* voi menettää *t:nsä* myös esim. lounaismurteiden pohjoisryhmässä. Näin on mm. seuraavissa esimerkeissä, jotka löytyivät Jussi Kallion ja Aulikki Jalavan litteroimasta Kalannin murteen näytteestä (Sananjalka 13): 'Semmos se ol (s. 185), juu 'semmos 'kesämaat cl 'sanotti (s. 170), ei em mnä 'muis kumminka ei koske mnä muist (ibid.), Kaupungist 'niit vaa 'tuatti / tuall 'Uureskaupungis sit sano (s. 190). Ojansuulta ovat peräisin seuraavat lounaismurteiset merkinnät: *missist < mist süst* (LMÄH I s. 159), *selväst sanot 'selvästi sanottu'* (mts. 193). Tällaisten yksittäismuotojen esiintyminen on luonnollista, eikä niiden synnyn tarvitse olla välittömässä yhteydessä vastaavien muotojen syntyyn ilmiön ydinalueilla. Sananrajaisen *st*-yhtymän *t* voi kadota nopeassa puheessa, varsinkin kun se useimmiten esiintyy painottomassa asemassa (vrt. s. 24).

oli simmos mänittä vän | Nummi mut_ei sinnem [mallassaunaan lapsia] miälis las-kettu | Tuusula pütü toista kükautta kahres vuares se [lapsi] oli ni pikkune viä | Askola paksuis rohtimisis lanškoist (Lindén, mts. 56); sellais hommā se oli.

Koekuuntelujen perusteella tuntuu vähiten tällaisia poikkeamia olevan Länsi-Uudellamaalla; muutamien kielenoppaiden puhe saattaa siellä olla lähes läpikotaisin pääsäännön mukaista. Todisteeksi tällaisesta poikkeuksettomuudesta yksi esimerkki. Suomen kielen nauhoitearkiston Vihdin nauhoitteen n:o 2461: 1 A-puolella (kesto 1 t 7 min) oli sananloppuisia *st*-tapauksia kaikkiaan 135 (kielenopas varsin nopeapuheinen). Näistä oli elatiiveja 63, partitiiveja 52, adverbija 19 ja yksityistapauksia 1. 135:n joukko jakautui äänneympäristön mukaan seuraavasti (äännekombinaatio, jonka jäljessä tapausten määrä): *-st k-* 12, *-st t-* 9, *-st p-* 7, *-st s-* 19; *-st h-* 3, *-st m-* 9, *-st n-* 11, *-st l-* 1, *-st r-* 3, *-st j-* 11, *-st v-* 9, *-st V-* 24 ja *-st +* tauko 17. Tässä aineistossa olivat yhtä hahmotukseltaan hiukan epävarmaa *-st s-* tapausta lukuun ottamatta kaikki neljän ensiksi mainitun äännekombinaation tapaukset yksinkertaistuneet (edustus siis: *-s k-*, *-s t-*, *-s p-*, *-s s-*), muista sen sijaan ei ainoakaan. Siirryttäessä Länsi-Uudenmaan ydinalueilta toisaalta etelään ja länteen, toisaalta itään suhteet jonkin verran muuttuvat. Lähempänä ruotsalais- ja lounaismurteita kuulee hieman normaalia useammin *-st:n* säilyneen myös *k:n*, *t:n*, *p:n* ja *s:n* edellä; itäpuolella näyttää olevan toisin: Lindénin mukaan »Porvoon ryhmässä *s:*ää seuraavan *t:n* kato on hyvin tavallinen; *t* on kadonnut sekä soinnillisen että soinnittoman konsonantin edestä — —» (mts. 56).

Miten on selitettävissä sananrajaisen *st:n* edustuksen kahtalaisuus? On syytä katsoa kyseeseen tulevien sekvenssien asemaa sananrajaisen sekvenssien kokonaisjärjestelmässä. Teoreettisesti ottaen *-st* voi esiintyä seuraavissa konsonantinetisissä tapauksissa: *-st k-*, *-st t-*, *-st p-*, *-st s-*; *-st f-*, *-st h-*, *-st m-*, *-st n-*, *-st l-*, *-st r-*, *-st j-* ja *-st v-*. Huomataan ensiksikin, että kaikki sekvenssit ovat »limitaaleja», ts. sellaisia, jotka eivät koskaan esiinny sanan sisässä, eivät ainakaan sananrajaiseen verrattavassa asemassa (sekundaari *-stj-* on mahdollinen lounais- ja länsiusmaalaismurteissa, esim. paikannimessä *mustjo ~ mustjō*).⁴ Strukturaalia painetta niiden korvaamiseksi ei-limitaaleilla, miksei myös yksinkertaisemmilla limitaaleilla sekvensseillä on siis ollut olemassa. Purkauktuminen on päässyt alkuun ehkä helpoimmin sieltä, missä jo muutenkin on oltu lähellä ei-limitaalia sekvenssiä (siispä *-st t-* > *-s t-*), ja se on jatkunut samaa *-st* > *-s* -kaavaa noudattaen niissä tapauksissa, joissa on ollut tarjona tuttu ja foneettisesti läheinen ei-limitaali sekvenssi (*-st k-* > *-s k-*, *-st p-* > *-s p-*, *-st s-* > *-s s-*).⁵ Sen sijaan mukana eivät ole seuranneet muut tapaukset. Tämä näyttäisi johtuvan siitä, että niiltä puuttuu se tutun, murteessa tavallisen sanansisäisen sekvenssin ärsyke, joka edellisillä tapauksilla oli (*-sk-*, *-st-*, *-sp-*,

⁴ Limitaali-nimityksestä ja sen käsitteisällyksestä ks. Terho Itkonen, Proto-Finnic Final Consonants I: 1 s. 24.

-ss-). Osassa olisi ollut tyytyminen toiseen limitaaliin sekvenssiin (-s f-, -s h-, -s r-), osassa taas harvinaiseen (-s v-, vrt. *kasvi, rasva*), sekundaariin (-s j-, vrt. *asja, rasja*; -s n-, vrt. sellaisiin akt. partisiipin perfekteihin kuin esim. *juasnu^x, pesnü^x, halaisnu^x*) tai vain lainasanoissa, myös deskriptiivisanoissa esiintyvään ei-limitaaliin (-s l-, vrt. *pisläki*; -s m-, vrt. *kasmäsina, rosma, kismittä*). Tällaisilla joko harvinaisilla tai sitten vierasperäisillä (ruotsalais- tai lounaismurteislähtöisillä) ei-limitaaleilla sekvensseillä ei Uudellamaalla ole ollut tarpeeksi voimaa yksinkertaistaa sananrajaisia konsonanttikasaukia. Voidaan ehkä kysyä, miten yksinkertaistuneiden tapausten joukossa on ymmärrettävä -st p- > -s p-; sen tuloksen -s p-:n tukenahan on myös vain ani harva sp:llinen lainasana. Ensiksi on sanottava, että nämä tukisanat (ks. alaviitettä 5) ovat jo niin kotiutuneet murteeseen, ettei niiden vieraslähtöisyyttä varmaankaan enää tajuta. Tärkeämpää on kuitenkin korostaa jonkinlaisen foneettisen pakon merkitystä: konsonantit k, t, p ja s, joiden edessä -st on yksinkertaistunut, muodostavat foneettisesti yhteen kuuluvan ryhmän. Kaikki ovat soinnittomia obstruentteja, jotka useissa muissakin sandhi-ilmioissa käyttäytyvät yhdenmukaisesti, vrt. esim. lounais- ja länsiusmaalaismurteiden -k:n (Terho Itkonen, Proto-Finnic Final Consonants I: 1 s. 95—121) ja lounaismurteiden -t:n (Rapola, SKÄHI, s. 317) edustukseen ja sen selitykseen.

On syytä miettiä, onko kehitykseen ehkä ollut osuutta muillakin tekijöillä. Ilmion levikkialue kuuluu siihen länsisuomalaiseen alueeseen, jossa alkuperäinen -t on assimiloitunut k:n ja p:n edellä; t:n + klusiilin sananrajainen edustus on siis -k k-, -t t- ja -p p-, esim. Ul. Pyhäjärveltä *naisek kutoi karikai ja, toisekkehräi ja; ajojn nē molemmat, housumpuntit täütēj ja kaloi; ja sit oli semmosep petkelit sit millä, suppū survotti*. Jos nyt sekundaari loppu-t olisi pyrkinyt mukautumaan samaan kaavaan, olisi saatu -sk k-, -st t- ja -sp p-; tällaisista oudoista ja sanansisäisen äännerakenteen kannalta aivan tuntemattomista yksinäisobstruentin + geminaattaobstruentin yhtymistä olisi voitu suoraan päätyä käsiteltyyn edustukseen (-s k-, -s t- ja -s p-). Tätä ajatusta tukee se, että esim. ablatiivin -lt on usein assimiloitunut samalla tavoin, esim. Vihdistä *mei läkärim portilk kiärttīn iimpār* [’palattiin takaisin’]; *mut se fekkoihin* [henkilönnimi] *taukoi sit* [tappelemasta] *lopulk ku se oli linnas kūs kūkautta*; [meni] *äjes keskelp poikki ja; siält omalp puallat se* [sairas] *kahreŋ kepiŋ kans tulē vāŋ keikkū, süämān; ja lopult taukoi tükkänä* [lehmä lypsämästä]. Ablatiivissa kehitys ei kuitenkaan ole johtanut pitemmälle (-lk k- > -l k-, -lt t- > -l t-, -lp p- > -l p-), koska -lkk-, -litt- ja -lpp- ovat sanansisäisinäkin tuttuja (vrt. *palkki, pelkkä, kiltti, poltto, kalppi* ’nuori härkä’, *tolppa* jne.). Tätä ajatuslinjaa seuraten olisi -st s- > -s s- selitettävä klusiilin etisten tapausten paineesta johtuvaksi, koska alkuperäinen -t

⁵ Edellä mainitussa Vihdin nauhoitteessa st esiintyi sanansisäisenä 164 kertaa, sk 31 kertaa, ss 10 kertaa; sp ei tosin kertaakaan, vaikka joitakin sanansisäisiä sp-tapauksia on olemassa (esim. Länsi-Uudenmaan *vispilä, vispa* ’vispata’, Vihdin puolen henkilönnimi *kaspei* = Kasperi, *raspi* jne.).

on yleensä säilynyt *s:n* edellä. Paine on kuitenkin voinut helposti purkautua tässä kohden, koska klusiilit ja *s* muodostavat fonettisesti yhteen kuuluvan ryhmän (vrt. ed.) ja koska *-sts-* ilmeisesti muutenkin on fonettisesti erityisen hankalääntöinen yhtymä.

Voidaan kysyä, miksi ilmiö ei esiinny varsinaisissa lounaismurteissa, vaikka edellytykset ovat samat kuin Uudellamaalla. Vastaukseksi riittää viittaus siihen, että lounaismurteissa muutenkin on suuret määrät sekä loppu- että sisäheiton synnyttämiä hyvinkin mutkikkaita konsonanttikasaumia. Sen sijaan lounaismurteiden itäryhmän pohjois- ja itäpuolella, missä loppu- ja sisäheittoa — kaiketi hämäläismurteiden vaikutuksesta — on huomattavasti vähemmän kuin lounaismurteissa, ei tällaisia äännekombinatioita ole yhtä paljon. Siksi näistä vähistäkin limitaaleista sekvensseistä on pyritty eroon. Ilmiö on siis perimmältään vietävissä näiden murteiden hämäläisvaikutuksiin. Siellä missä hämäläisvaikutus on voimakkaimmillaan, ts. kaakkoishämäläisissä murteissa, muutoksen piiriin ovat pyrkimässä paitsi soinnittomien myös soinnillisten konsonanttien etiset tapaukset. Sen sijaan niissä murteissa, joissa loppuheittomuodot esiintyvät rinnan loppuheittottomien kanssa (esim. *hevost* ~ *hevosta*, *hevosest* ~ *hevosesta*), on *-st* yleensä säilynyt, tietysti loppuheittottomien muotojen tukemana. Näin on laita esim. Turun ylämaan pohjoisosassa, Ala-Satakunnassa ja Porin seudun murteissa. Länsi-Uudenmaan *-st:n* säilymätapausten lukumäärän lievä nousu lähestyttäessä ruotsalais- ja lounaismurteita on helppo ymmärtää: ollaan tulossa alueille, joiden murteiden käyttäjille tällaiset konsonanttiryppäät ovat tuttuja.

Murteiden morfologista järjestelmää on sananloppuisen *st:n* kehitys muuntanut useallakin tavalla. Ensiksikin elatiivin päätteellä samoin kuin käsitellyllä adverbijohtimella on muutoksen johdosta allomorfi, joka käy yksin samassa ympäristössä esiintyvän inessiivin päätteän allomorfin kanssa, esim. Ul. Pyhäjärveltä *ja mā olen tiikkännü aim matēs sit* (vrt. *ei matēs ol mūta ruatō paljas se selkäruato vā*); *nin tuamest, tavallises painettil luakkī*. Joissakin tapauksissa on jouduttu siihen, että muutoksen johdosta kaikki kolme sisäpaikallissijaa voivat edustua samalla tavoin. Näin on esim. Länsi-Uudellamaalla niiden nominien laita, joiden inessiivi ja illatiivi — yksikkö- tai monikkovartalon päättyessä pitkään vokaaliainekseen — lankeavat yksin, esim. Länsi-Uudenmaan *ammēs* merkitsee paitsi 'ammeessa' myös 'ammeeseen' ja (*k:n*, *t:n*, *p:n* ja *s:n* edessä) 'ammeesta' (*ammeis* vastaavasti 'ammeissa', 'ammeisiin' ja 'ammeista'), *kukkois* ~ *kuk(k)ōs* mm. 'kukossa', 'kukkoon' ja 'kukosta', *jalois* 'jaloissa', 'jalkoihin' ja 'jaloista'.⁶ Tällaisista synkretismitapauksista seuraa, että esim. konstruoimani lause *miäs sai ottā vapās talōs pūt* (yks. nominatiivi Vihdin länsipuolella *talō*) saattaa Pusulan tienoilla olla ymmärrettävissä peräti kuudella tavalla: 1) 'mies

⁶ Inessiivin ja illatiivin synkretismia olen tarkemmin käsitellyt lisensiaatintyössäni Länsi-Uudenmaan murteiden *oi* ja *ei* -nominien äänne- ja muotooppia (säilytteillä Sanakirjasäätiön arkistossa) s. 124—171.

sai ottaa vapaasti talossa puut', 2) 'mies sai ottaa vapaasti talosta puut', 3) 'mies sai ottaa vapaasti taloon puut', 4) 'mies sai ottaa vapaassa talossa puut', 5) 'mies sai ottaa vapaasta talosta puut' ja 6) 'mies sai ottaa vapaaseen taloon puut'. Näistä eivät 1., 2., 3. ja 5. tulkitsemistapa olisi mahdollisia, jos *-st* olisi säilynyt myös *k:n*, *t:n*, *p:n* ja *s:n* edellä. — Toisaalta sananloppuisen *st*-yhtymän *t:n* kato merkitsee sitä, että esim. *kirkas* ja *viljelys* -tyyppisten sanojen yks. partitiivi tulee yks. nominatiivin kaltaiseksi, esim. Pusulasta *oli tua suasa ruwis külvüis ni* ja Paimiosta *simmost nimittäis se* [kuppari] *sit rupes sāmāṅ ko*.

Tällaisesta kaasushomonymiasta huolimatta useimmissa tapauksissa kuitenkin selviää, mistä muodosta on kysymys. Joko oikeille perille johtaa jokin muotoseikka, esim. attribuutti (Lohjalta *nist.oli kaikis paljon tüätä; sit sitä rupi kaṅkas tulemä*; Ul. Pyhäjärveltä *mut* [käärmeen] *pā nävüi täv verran sit vesem pinnas sitte; siv vasta säki harjoitella et, et millä nēs tukit sip püärtēs sā menemä*), tai todennäköinen (sija)muoto käy ilmi asiayhteydestä (esim. Maariasta *se* [sammaleen repiminen] *oli ni hiras sit tās*; Ul. Pyhäjärveltä *jū se nūkrēni* [henkilönnimi] *oli sev verran selvä et se, ajoj nātis sitteiv vaikka kül seki, rüppännü o li*). On kuitenkin tapauksia, joiden sijamuodosta ei lause- eikä asiayhteydenkään perusteella uskalla sanoa mitään varmaa. Murteentutkijan, tutkipa hän sitten äänne-, muoto- tai lauseoppia, on tällaisten tapausten edessä tarkoin pidettävä varansa, ettei tule tehneeksi virhepäätelmiä. Varsinkin epäselviä paikallissijatapauksia on tuon tuosta, esim. Nummi *mihē hä* [pöytäliina] *sit viärēṅ kum mā tās* [elatiivi vai inessiivi?] *käkätä* ['kuolen'] | Pusula *otti tās sitteiv jalvois* [elatiivi vai illatiivi?] *kij ja veti takaisin; karsinois* [inessiivi, elatiivi vai illatiivi?] *kokovui sitä rontō* ['roskaa']; *kül mäkim mahlä oleṅ kokonu, koivuis* [elatiivi vai inessiivi?] *keväl; pensair ravois* [elatiivi vai inessiivi?] *sitä* [heinää] *vāṅ kalhittin tās meilläkin ennei* | Ul. Pyhäjärvi *nīs* [elatiivi vai inessiivi?] *sai niṅ kaloi joka paikas* [elatiivi vai inessiivi?] *kuv rāv vüttei ja, vojei kulkēk kattomas; mettās* [elatiivi vai inessiivi?] *katottin oikē hüvāt tikkupūt* | Vihti *eikä samoiteṅ* [ollut menoa] *künärheis* [elatiivi vai illatiivi?] *taittamān, oksī; kül meit tās talos* [elatiivi vai inessiivi?] *sārā, sev verran et meip pärjām mā sanoin; puales* [elatiivi vai inessiivi?] *pävā, oli kaikki külpönnü*. Nominatiivi vai partitiivi -tapauksia, joita kaikkiaan on vähemmän kuin paikallissijojen epäselvyyksiä, edustavat mm. seuraavat kolme esimerkkiä: Vihti *vaikka se* [suoli] *ols kuinṅka puhraskin*; Ul. Pyhäjärvi *süksil pühämmiästen aikaj jo tā, järvi järüi et se oli niṅkum peili, peilikirkas se jā*; Pusula *nummem* [pn.] *polisi oli pürettüs sit sinnej* [häihin] *järjestüs pitāmä*.

Uhkaavasta sijasynekretismistä voisi kuvitella aiheutuvan sellaisen reaktion, että sananrajaisen *st*-yhtymän *t:n* kato estyisi tietyissä tapauksissa. Edellä oli jo puhe siitä, miksi *-t* on kadonnut vain *k:n*, *t:n*, *p:n* ja *s:n* edestä. Voidaan kysyä, mitä olisi voitettu ja mitä menetetty, jos *-st* olisi kadottanut *t:nsä* myös muissa asemissa. Hyötypuoli koostuu lähinnä kolmesta seikasta: 1) sandhi-ilmion kokonaissysteemi olisi yksinkertaistunut, 2) olisi vältetty suomen mur-

teissa ylipäättään harvinaisia kolmen konsonantin kasaumia ja 3) keskimääräinen limitaaliusaste olisi — tosin aivan minimaalin vähän — alennut (vrt. s. 21). Haittapuolelle jää oikeastaan vain yksi seikka, nimittäin sijasynekretismi, mutta se on yksinään painanut vaa'assa enemmän kuin kolme hyötytekijää yhdessä ja estänyt *t:n* kadon *st*-yhtymästä noissa äänneympäristöissä. Sen sijaan *k:n*, *t:n*, *p:n* ja *s:n* etisissä tapauksissa, kolmen obstruentin sekvensseissä, on ei-limitaalistuminen sellainen voima, että *-st* > *-s*-kehitys on päässyt toteutumaan, vaikka se onkin synnyttänyt erilaista muotosynekretismia.

Toisaalta voisi ajatella, että *-t:n* kato estyisi helpommin joissakin muotoryhmissä. Ilmiön varsinaiselta levikkialueelta ei tällaisesta ole esimerkkejä. Sen sijaan eräät lounaismurteiden muodot kaivannevat tässä suhteessa tarkempaa tutkimista. Vaikka sananloppuisen *st*-yhtymän *t* lounaismurteissa yleensä onkin säilynyt, niin muutamassa yksityistapauksessa se näyttää kuitenkin katoavan. Esim. Perniöstä, missä *-st* yleensä on säilynyt semmoisenaan,⁷ olen merkinnyt seuraavasti: *sit vas* [aikuisempana] *se sata markka palkka sai*. Ojansuulla on lounaismurteista merkittynä sekä *ast* että *as* — jälkimmäinen esimerkissä *sihe as se om päs sit* 'sihen asti se on pässi sitten' (LMÄH I s. 176) —, lisäksi Perniöstä ja Taivassalosta paikannimi *Mussalo* < *Mustsalo* < *Mustasalo* (mts. 159). Tähän yhteyteen kuuluu myös Kaarinan kylän nimi *päskunta* < **pästkunta* < **pästakunta* < **payastakunta*, jota Lauri Posti on käsitellyt kirjoituksessaan Kaarinan Paaskunta ja Aurajoen suun muinainen kauppa (Kalevalaseuran vuosikirja 1950 s. 128—135); artikkeli julkaistu myöhemmin ruotsinkielisenä (Paaskunta i S:t Karins socken och handeln vid Aura ås mynning i forna tider) Jarl Gallénin 60-vuotispäiväksi ilmestyneessä juhla-kirjassa Kring korstågen till Finland s. 103—109. Huomattakoon, että paralleelista *k:n* katoa sananloppuisesta *sk*-yhtymästä tavataan paitsi lounais- ja länsiusmaalaismurteiden raja-alueella (esim. Suomensjärveltä *ei sitä tiännük kos se* [hirvi] *oli niskas*) myös selvissä lounaismurteissa, esim. Perniöstä *kül se sitä ov vätinu kos simmost on annettu*. Tällaista olen merkinnyt Turun seutuja myöten. Ojansuu on lounaismurteiden merkinnässään ollut jälleen tarkkana: *kosk* ~ *kos*, esim. *kos tarvita* (mts. 176). Voisivatko nämä olla todisteena siitä, että *-st:n* yksinkertaistumistendenssi olisi (ollut) lounaismurteissakin olemassa mutta että muutoksen piiriin olisivat oikeastaan johtuneet vain ne tapaukset, joissa *-st* ei ole sellaisten kieliopillisten funktioiden kannattajana kuin elatiiveissa, partitiiveissa ja *st*-loppuisissa adverbissa (vrt. alaviitteeseen 3)?

Sananloppuun joutuneen *st:n* edustusta ohjailevat siten samanlaiset tendenssit, joiden huomioon ottaminen on paikallaan selvitettyä niin alkuperäisten loppukonsonanttien kuin loppuheitossa sananrajalle joutuneiden konsonanttien tai konsnanttityhtymien sandhiedustusta. Ei liene liian rohkeata sanoa, että ylipäättään loppuheitossa syntynyt limitaali äänneyhtymä pyrkii

⁷ Esim. *vaik mu kamalast sitt.oitti sivrärest ku mä joutusin tommose, tommose, näüttelii ette.*

yksinkertaistumaan.⁸ Herkimmin muuttuvia ovat sananrajoille syntyneet kaikkein mutkikkaimmat, usein kolmen konsonantin muodostamat kasaumat. Muuttuminen ei ole mielivaltaista, vaan sitä säätelemässä näyttää olevan erilaisia periaatteita, kuten 1) riippuvuus alkuperäisten loppukonsonanttien edustuksesta, 2) riippuvuus sanansisäisestä äänneistä siten, että sananrajainen äänneistö pyrkii yhdenmukaistumaan sanansisäisen kanssa, ts. muuttumassa ovat nimenomaan ne limitaalit konsonanttiyhtymät, joille sanansisäiset yhtymät tarjoavat ei-limitaalin vaihtoehdon ja 3) kenties myös riippuvuus kyseisten muotojen kieliopillisesta funktiosta: muutoksille erityisen alttiita olisivat sellaiset sananrajaiset yhtymät, jotka eivät ole selvien kieliopillisten funktioiden kannattajina.

⁸ Tässä yhteydessä ei ole mahdollista tarkemmin pohtia sellaisia lounais- ja uusmaalaismurteiden muotoja kuin esim. *talostakin, hevostakin, hevostakin* ja *talostakan, hevostakan, hevostakan*; näiden jälkiliitteettömät muodot ovat järkiään loppuheittoisia. Mahdollista on, että kyseisissä muodoissa jollain tavoin kuvastelee pyrkimys jo ennalta ehkäistä niiden hankalien konsonanttiyhtymien synty, joihin päätteen vokaalin kato johtaisi. Ainakin *kin*-liitteisissä elatiiveissa ja partitiiveissa päätteen vokaalin säilyminen on miltei yksinomaista (lähes aina esim. *talostakin, hevostakin*), sen sijaan inessiivissä vokaalin kato on tavallisempaa kuin säilyminen (esim. *taloskin* yleisempi kuin *talossakin*). Tätä ilmiötä ei kuitenkaan sovi käsitellä irrallaan muiden sijamuotojen jälkiliitteisistä muodoista, jotka mutkistavat suhteita huomattavasti (esim. *mäjelläkin, pojallakin* -tyyppiset adessiivit tuntuvat olevan lähes yhtä yksinomaisia kuin *mäjeltäkin, pojaltakin* -ablatiivit). Siksi toivonkin voivani myöhemmin palata koko ongelmaryhmän tarkasteluun.

Eine Sandhi-Erscheinung in Uusimaa

Pekka Lehtimäki

Es gehört zu den schwierigsten Aufgaben des Dialektaufzeichners, die verschiedenen Sandhifälle zu erfassen. Wenigstens teilweise liegt es gerade daran, dass die Veränderungserscheinungen des in der Apokope an die Wortgrenze geratenen *st* in den Untersuchungen kaum berücksichtigt worden sind. Andererseits kann dies auch darauf beruhen, dass die Dialekte von West- und Mitteluusimaa, die das Kerngebiet dieses Wandels ausmachen, bis in die letzten Jahre nicht gut bekannt waren.

-*st* hat sich also nicht immer als solches erhalten in jenem ganzen südfinnischen Apokope-Gebiet, wo es im Wortauslaut überhaupt auftreten kann. In einem Gebiet, das vom Rande der Südwestdialekte bis weit nach Uusimaa hineinreicht (s. Karte), begegnet die Vereinfachung: meist verliert das in den Auslaut des Wortes oder an das Ende einer Komponente eines Kompositums geratene *st* sein *t*, wenn das darauf folgende Wort, Glied eines Kompositums oder die Anschlusspartikel, auf *k*, *t*, *p* oder *s* anlautet (in anderer Umgebung hat sich *st* allgemein erhalten). Die in Frage kommenden Apokope-Fälle sind folgende: 1. die Elative, 2. die Partitive Sg. der Wörter vom Typ *kirkas* 'klar', *hevonen* 'Pferd', *viljelys* 'Anbaukultur', 3. die Adverben auf *st* und 4. einige Einzelfälle.

Bei der Klärung der Gründe dieses Wandels muss jene Tendenz berücksichtigt werden, die häufig die Lautvertretung an der Wortgrenze im Finnischen steuert: Lautkombinationen an der Wortgrenze, die nicht im Wortinnern auftreten, neigen zur Veränderung, oft zur Anpassung an die Laute im Wortinnern. Auf dieser Basis erklären sich die Veränderungen von -*st* vor *k*, *t*, *p* und *s*, über die man zu den auch im Innern des Wortes bekannten Sequenzen *sk*, *st*, *sp* und

ss gelangte. In Fällen vor anderen Konsonanten hätte man diesen Vorteil nicht erreicht, deshalb schlossen sie sich der Veränderung auch nicht an. Zur heutigen Vertretung gelangte man entweder direkt oder durch Vermittlung jener Assimilation, infolge derer auch ein ursprüngliches -*t* vor *k* und *p* verändert wurde (-*k k-* und -*p p-*). Erwähnt sei, dass sich die phonetisch eng zusammengehörenden *k*, *t*, *p* und *s* auch in vielen anderen Sandhi-Erscheinungen gleichartig verhalten.

Das morphologische System der Dialekte ist durch die Entwicklung des *st* im Wortauslaut u.a. dahingehend verwandelt worden, dass für die Elativendung ein Allomorph entstand, das zusammenfällt mit dem in gleicher Umgebung auftretenden Allomorph der Inessivendung. Ferner hat sich ein Synkretismus von Partitiv und Nominativ entwickelt. Aus einem derartigen Formensynkretismus ergibt sich, dass wir Fälle haben, über deren Kasusform man auch aufgrund des Satz- oder Sachzusammenhangs nichts Sicheres auszusagen wagt. Der Dialektforscher hat sich bei solchen Fällen sehr vorzusehen, dass er keine Fehlschlüsse zieht.

Der Formensynkretismus könnte verursachen, dass der Schwund des *t* in der auslautenden Verbindung *st* in jenen Formgruppen verhindert würde, wo das -*st* Träger wichtiger grammatischer Funktionen ist. Das könnte in den Südwestdialekten der Fall sein, wo -*st* mit Ausnahme einiger Einzelfälle erhalten ist. Die Vertretung in den Südwestdialekten wurde andererseits sicher auch dadurch beeinflusst, dass es dort infolge von Apokope und Synkope ohnehin eine grosse Anzahl recht komplizierter Konsonantenverbindungen gibt.